

Щербина С. М.,
НПУ ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ОНТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЛІНГВІСТИЧНОГО КОНЦЕПТУ

Ця стаття присвячена аналізу поняття “концепт” в межах сучасних підходів дослідження даного феномена. Виділяються основні дефініційні моделі та характерні риси концепту, що розкривають сутність даного ментального утворення.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, дефініційні моделі, лінгвокогнітивний концепт, лінгвокультурний концепт

The article is devoted to analyzing of the notion “concept” in the frames of modern scientific approaches to the investigation of this phenomenon. The main definition models and features that reveal the essence of this mental forming are determined.

The key words: cognitive linguistics, concept, definition models, linguo-cognitive concept, linguo-cultural concept.

В нашій роботі під онтологічним виміром концепту ми розуміємо сукупність відомих на сьогодні знань та уявлень про концепт.

Термін “концепт” з’явився досить давно і одразу почав функціонувати в термінологічних системах багатьох наук (прикладна математика, філософія, психологія, логіка, лінгвокультурологія та інші), що надало йому статусу універсального. Найширше він використовувався як термін логіки та філософії, де ним вдало оперували Л. Вітгенштейн, Ж. Гваттарі, Ж. Дельоз, І. Фізер, З. Фрейд, Т. Юнг та інші, які створювали свої філософські концепції, опираючись на мову.

Усвідомлення того факту, що мову не можна зрозуміти без фігури її творця, призвело до зміни системно-структурної наукової парадигми гуманітарного знання кінця ХХ ст. на антропоцентричну, яка поставила людину в центр всіх досліджень. Саме ця подія стала початком перегляду логічного трактування концепту і його психологічного переосмислення. Концепт почав трактуватися як ментальне утворення, яке не мислиться без суб’єкта – носія певної концептуальної системи, так званої “мовної особистості” (термін Караулова). Основними ознаками, які відділяють лінгвістичне розуміння концепту від логічного є його закріпленість за певним способом мовної репрезентації [3, с. 81]. Це, в свою чергу, зумовлює підвищений інтерес до вивчення мовних одиниць, які дозволяють виявити знання про світ, зафіксовані в мові та вивчити мовну компетенцію носія мови. В фон Гумбольдт визначав мову як “світ, який лежить між світом зовнішніх уявлень і внутрішнім світом людини” [7]. Апелювання до мови призводить до доцільності залучення лінгвістично-

го аспекту дослідження даного явища, що, в свою чергу, призводить до експансії лінгвістики та появу когнітивно-орієнтованих напрямків. Почесне місце серед яких відводиться когнітивній лінгвістиці, так званій федерації дисциплін (термін Дем'янкава).

Стрімкий розвиток когнітивної лінгвістики привернув до себе увагу багатьох науковців, які зосередились на когнітивних процесах сприйняття, категоризації, класифікації і переосмислення світу. Як основний інструмент оперування науковців, термін “концепт” став об'єктом багатьох досліджень, однак через неоднозначність свого тлумачення, він і сьогодні вживається синонімічно поряд із “прототипом”, “стереотипом”, “символом”, “архетипом”, “культурою”, “лінгвокультурою”. Дискусійними також залишаються питання типології концептів (Болдырев 2001, Бабушкин 1996, Лихачев 1997), можливості вербалізації концептів (Кубрякова 1996, Карасик 2002), методів дослідження (Степанов 1997, Попова, Стернин 2007 та інші).

На сучасному етапі досліджень можемо виділити багато зарубіжних і вітчизняних вчених, роботи яких присвячені дослідженню концептів (Дж. Лакофф, Ч. Філлмор, Н. Д. Арутюнова, А. П. Бабушкін, А. Д. Белова, А. Вежбицька, С. Г. Воркачов, І. Г. Голубовська, С. А. Жаботинська, В. І. Карасик, В. В. Красних, О. С. Кубрякова, А. П. Мартинюк, В. А. Маслово, А. М. Приходько, Ю. С. Степанов, З. Д. Попова, І. А. Стернин, В. М. Телія, Р. М. Фрумкіна, І. С. Шевченко та багато інших).

Актуальність запропонованої розвідки продиктована потребами створення узагальненої характеристики поняття “концепт”, яке характеризується неоднозначністю і суперечливістю свого тлумачення, змушуючи науковців шукати нові сторони даного поняття, які можуть виявитися найбільш значимими для розуміння сутності концепту.

Метою статті є аналіз сучасних підходів до розуміння поняття “концепт” та виявлення основних ознак даного ментального утворення.

Дана мета характеризується вирішенням **наступних завдань**:

- 1) проаналізувати сучасні підходи до розуміння поняття “концепт” в лінгвістиці;
- 2) виокремити основні дефініційні моделі концепту в межах розглянутих в роботі підходів;
- 3) виявити основні ознаки концепту на основі розглянутих дефініційних моделей.

Традиційно, підходи до розуміння концепту в лінгвістиці зводяться до лінгвокогнітивного та лінгвокультурного, в межах яких виокремлюють лінгвокогнітивний та лінгвокультурний концепти [6, с. 127-128]. В рамках даних підходів концепт може розглядатися по-різному (див рис. 1).

Рис. 1. Дефініційні моделі в межах лінгвокогнітивного та лінгвокультурного підходів

В рамках зображених на малюнку дефініційних моделей лінгвокогнітивного концепту, концепт розглядають як “ментальне утворення”, яке в процесі думки заміщує безліч предметів того самого роду” [13, с. 147]; “оперативну змістовну одиницю пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відбитої в людській психіці” [12, с. 90]; “ментальне утворення, яке являється базовою одиницею мисленнєвого коду людини, яке має досить впорядковану внутрішню структуру та є результатом когнітивної діяльності людини [14, с. 34]; “інформаційну структуру свідомості, різноструктурну, певним чином організовану одиницю пам’яті, яка містить сукупність знань про об’єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії психічних функцій свідомості [16, с. 65].

Прихильники даного підходу, розглядають концепт і як “одиницю когнітивної семантики” (Н. Д. Арутюнова, Н. Ф. Аліференко, А. Д. Шмелев та інші). Зокрема за висловом Н. Д. Арутюнової “онтологія дійсності моделюється у вигляді системних концептів, які реконструюються за даними мови” [2, с. 56]. Концепт – “семантичний ембріон, або смисловий ген значення мовного знака” [1, с. 4]. Науковці схильні поєднувати в од-

ній дефініції декілька ознак концепту, що дає їм підґрунття говорити про багатозорову природу концепту.

В межах лінгвокультурного підходу концепт постає як базова одиниця культури (= культурне утворення). Згідно даного розуміння концепт виступає точкою перетину між світом культури і світом індивідуальних смислів (В. І. Карасик, С. Г. Воркачов, В. В. Красних, В. А. Маслова, А. М. Приходько Ю. С. Степанов та інші). В межах даної дефініційної моделі концепт розглядають як “основну чарунку культури в ментальному світі людини” [17, с. 47]; “культурно маркований вербалізований смисл, одиницю колективного знання, що має мовне вираження і що відзначена етнокультурною специфікою” [6, с. 47-48]; “первинне культурне утворення, що транслюється в різні сфери буття людини, зокрема у сфери переважно понятійного (наука), переважно образного (мистецтво) і переважно діяльнісного (буденного життя) світу” [8, с. 6]; як “складноструктурований феномен, у якому поняттєве начало, проходячи через сито етнопсихологічної оцінки, органічно сполучується з лінгвокультурним” [15, с. 56].

Наступна дефініційна модель концепт як “духовна цінність” (Ю. С. Степанов 1997, С. Г. Воркачов 2004, Бабаєва 2004, В. І. Карасик та інші), відображає уявлення носіїв культури про щастя і нещастя, добро і зло, прекрасне і потворне. Концепт осмислюється як “термін духовної культури” [17, с. 40]. Підсилення вислову Ю. С. Степанова знаходимо в роботі С. Г. Воркачова, де концепти – це не просто частина духовної культури соціуму, а “сєнс життя людини”. Концепт здатен установити “зв’язок між Божественним і людським” [5, с. 4]. Саме концепти є “ціннісними домінантами культури” [10, с. 35].

Цінність є центральною ланкою концепту, яка перевіряється методами компонентного і контекстуального аналізу. Крім того, наявність ціннісного складника відрізняє його від поняття, оскільки саме ціннісний складник відображає вищі орієнтири поведінки індивіда, як члена соціуму. Процес орієнтації на цінності пов’язаний з оцінкою, яка втілюється в оцінному судженні усвідомлення позитивної чи негативної значущості будь-яких явищ.

Розглянувши основні дефініційні кластери в межах лінгвокогнітивного та лінгвокультурного підходу, можемо виокремити характерні риси лінгвокогнітивного та лінгвокультурного концептів (див рис. 2).

Лінгвокогнітивний концепт	Лінгвокультурний концепт
індивідуальне ментальне утворення	колективне ментальне утворення
еволюційна оцінка когнітивної діяльності людини	відображення найважливіших понять культури

особлива ментальна репрезентація у вигляді образів, картинок, схем	конкретне вербальне втілення (одно-слівна репрезентація)
багатопшарова структура концепту, в центрі якої знаходиться ядро (основне поняття)	трирівневе ментальне утворення, центром якого є ціннісний компонент

Рис. 2 Характерні риси лінгвокогнітивного і лінгвокультурного концептів

Характерною особливістю лінгвокогнітивного концепту є його індивідуальна маркованість. Дане “ментальне утворення” побутує в свідомості окремого представника етносу та дозволяє визначити особливості його мислення та поведінки, на основі яких і формується свідомість колективу. На відміну від лінгвокогнітивного концепту, лінгвокультурний концепт виступає базовою одиницею культури та відмічений лінгвокультурною специфікою. Він є колективним ментальним утворенням, яке фіксує індивідуальність відповідної культури [9, с. 117].

Наявність динамічної природи і здатність до еволюції в процесі когнітивної діяльності людини, веде до збагачення лінгвокогнітивного концепту новими асоціаціями, що, в свою чергу, призводить до комбінаторики різних концептів. Сукупність концептів утворює концептуальну систему, під якою ми розуміємо ментальну сітку, в яку входить сукупність всіх відомих людському розуму концептів. Кожен окремих індивід виступає носієм концептуальних систем.

Кількість лінгвокультурних концептів може бути визначеною, оскільки вони виступають константами культури. Сукупність таких концептів утворює лінгвокультурологічне поле (вислів Воробйова), яке відображає систему найважливіших понять культури [9, с. 136].

Лінгвокогнітивний концепт характеризується особливим способом репрезентації у вигляді образів, картинок, схем. Він може виражатись ситуативно, не втілюючись в словесному значенні. Для лінгвокультурного концепту найважливішою є наявність коректного вербального втілення мовою, яка стає об’єктом аналізу дослідника. Зокрема А. М. Приходько звертає увагу дослідника на коректність найменування досліджуваного концепту, який має своє ім’я, що в більшості випадках співпадає з домінантою відповідного синонімічного ряду. Саме ім’я концепту визначає його значущість для певної лінгвокультурної спільноти [15, с. 54]. Вдалим є вислів А. Вежицької про те, що концепт – це “об’єкт із світу “Ідеальне”, яке має ім’я та відображає культурно зумовлені уявлення людини про світ” [4, с. 18].

Структура концепту є досить складною і багатогранною. В широкому розумінні структуру концепту малюють у вигляді поля, в центрі якого

знаходиться ядро (основне поняття), та периферії, яка включає в себе відображення культурних традицій, етнічного чи індивідуального досвіду [14, с. 62]. Лінгвокультурний концепт відрізняється від інших ментальних одиниць тим, що в ньому можна диференціювати поняттєвий, образний та ціннісний компоненти з акцентуацією останнього [10, с. 15].

Таким чином, проведений в роботі аналіз підходів до розуміння поняття “концепт” в лінгвістиці, уможливив виокремити дефініційні моделі концепту, які розкривають природу даного ментального утворення, а саме: концепт як “ментальне утворення”, “оперативна змістова одиниця пам’яті”, “інформаційна структура свідомості”, “одиниця когнітивної семантики”, “культурне утворення”, “духовна цінність”.

Аналіз лінгвокогнітивного та лінгвокультурного концептів дав змогу виділити характерні риси кожного з них. Лінгвокогнітивний концепт як індивідуальне ментальне утворення, вміщує в собі принципово важливі для кожної людини знання про світ, які дають змогу отримати інформацію про характерні риси світосприйняття представників певної етнокультурної спільноти. Він є виходом на культуру етносу. Лінгвокультурний концепт як культурне утворення є відображенням колективного досвіду етносу, що стає одиницею оперування кожного представника певної етнокультурної спільноти.

Література:

1. Алефиренко Н. Ф. Вербализация концепта и смысловая синергетика языкового знака // Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста: Материалы Международного симпозиума: Волгоград, 22-24 мая 2003 г.: В 2 ч. – Ч. 1: Научные статьи. – Волгоград, 2003, – С. 4-5.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – М.: Школа “ЯРК”, 1999. – 896 с.
3. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. – 104 с.
4. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Пер. с англ. – М.: Школа “ЯРК”, 1999. – 780 с.
5. Воркачев С. Г. СЧАСТЬЕ как лингвокультурный концепт. – М.: Гнозис, 2004. – 236 с.
6. Воркачев С. Г., Сытникова Ф. Х. Безразличие как лингвокультурный аспект // Филология и культура. Материалы междунар. науч. конф. – Тамбов, 2001. – Ч. 3. – С. 127-128.
7. Гумбольдт В., фон. О различии между полами и его влиянии на органическую природу // Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 325 с.
8. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград-Архангельск: Перемена, 1996. – С. 3-16.
9. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.

10. Карасик В. И. Институциональные концепты // *Vita in lingua*: К юбилею профессора С. Г. Воркачева. Сб. ст. – Краснодар: Атриум, 2007. – С. 87-97.
11. Когнитивная лингвистика: учеб. Пособие / В. А. Маслова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
12. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / под общей ред. Е. С. Кубряковой. М., 1996. – 245 с.
13. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология*. – М.: Academia, 1997. – С. 28.
14. Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный поход как направление когнитивной лингвистики // *Vita in lingua*: К юбилею профессора С. Г. Воркачева. Сб. ст. – Краснодар: Атриум, 2007. – С. 171-180.
15. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
16. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
17. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа "ЯРК", 1997. – 824 с.